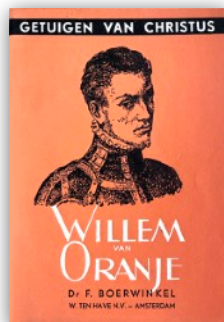

Willem van Oranje

Getuigen van Christus Deel 4: Willem van Oranje

Dr. F. Boerwinkel - tweede druk

UITGEVERIJ W. TEN HAVE N.V. - AMSTERDAM

Vanuit de uitgever

In deze reeks verschijnen een aantal korte levensschetsen mannen en vrouwen, wier betekenis als voorgangers der mensheid algemeen is erkend.

Zij werden gekozen van alle levensterreinen, uit eigen land en taalgebied en uit den vreemde, uit vroeger en later tijden. In de bonte verscheidenheid van dit veelstemmig koor blijkt dáárin harmonie en eendracht te bestaan, dat zij allen mogen getuigen van Hem, Die zij hebben leren kennen als de grond van hun kracht en de bron van hun moed.

Bijzondere dank zijn wij verschuldigd aan Pastoor W. Nolet, die ons zijn instemming gaf met streven en inhoud der gehele serie "Getuigen van Christus". Onze uitgeverij begaf zich met deze reeks, waaraan zowel Rooms-Katholieke als Protestantse auteurs hun medewerking verlenen, op een terrein, dat zij tot nog toe niet betrad. Derhalve was zijn redactionele hulp ons van veel waarde.

W. TEN HAVE N.V.

WILLEM VAN ORANJE

Er zijn nog altijd mensen - en hun aantal is niet gering - die volkomen te goeder trouw ervan overtuigd zijn, dat Willem van Oranje, getroffen door de ellende van de Spaanse tirannie, zich op een goede dag bewust heeft aangegord tot bevrijding der "benaude Nederlanden" en tot verdediging van de protestantse Godsdienst. Zij twifelen er ook niet aan of hij is een goed Christen geweest. Hebben zij niet uit 's Prinsen eigen mond het getuigenis daarover: "het vast verbond met den Potentaat der Potentaten"? Hoe heerlijk steekt de held Oranje af tegen de laffe en listige Philips!

Wellicht denken zij, dit geschrift lezende, een bevestiging en fundering van hun opinie te zullen vinden. De waarheid gebiedt echter te erkennen, dat Oranje zich niet bewust heeft toegerust om een onderdrukt volk te bevrijden en dat hij, toen hij zijn verzet begon, er nog veel minder aan dacht de protestantse religie te beschermen.

De waarheid gebiedt ook er op te wijzen, dat het nog niets zegt omtrent iemands Christen-zijn, als hij spreekt over een vast verbond met den Potentaat der Potentaten. Er zijn meer mensen in de geschiedenis geweest, die zich beriepen op hun goede verstandhouding met de Almachtige of met de Voorzienigheid, terwijl er toch enige reden is tot reserve ten opzichte van hun Christen-zijn.

Willem van Oranje is een zeer gecompliceerd mens geweest, en wie zich er toe zet zijn leven nauwkeurig te bestuderen, weet bij tijden niet hoe hij over hem moet denken, Katholieke geschiedschrijvers uit vroeger en later tijd, van Dusseldorpius tot Nuyens, hebben een geheel andere zijde van 's Prinsen karakter belicht dan de protestantse geschiedschrijvers. Ze hebben gewezen op zijn vermogen tot veinzen, op zijn grenzeloze eerzucht, zijn ontrouw, zijn slecht zedelijk leven. Wij kunnen ons van die beschuldigingen niet afmaken door kortweg te verklaren dat zij van 's Prinsen vijanden afkomstig zijn.

Weer anderen hebben getracht een oplossing te vinden door een scherpe tegenstelling te maken: tussen de min of meer losbandige jeugd van de Prins enerzijds en de vrome toewijding zijner latere levensjaren anderzijds. Het blijft onbevredigend, zolang men met alle geweld de *held* Oranje op de een of andere wijze poogt te redden, hetzij uit behoefte aan een "mythe" waaromheen een volk-in-nood zich kan verzamelen, hetzij uit het verlangen, om in een verwarde tijd een groot mens als exempel te bewaren, om zich aan zo'n voorbeeldige figuur op te richten en te sterken.

Willem van Oranje, mijn waarde lezer, is als mens geen heros geweest, geen bijzonder sterk karakter, geen man met "ijzeren wil" of "ontembare moed". Geen idealist ook, die alles en allen voor zijn ideaal heeft opgeofferd. Willem van Oranje is een mens geweest als gij en ik van nature ook zijn: eerzuchtig, niet altijd gehéél eerlijk als 't er op aan komt ons doel te bereiken, aarzelend als 't er om gaat een keuze te doen. Hij staat als mens niet torenhoog boven ons, maar heel dicht naast ons. Maar het grote, het vertroostende, het sterkende dat wij tenslotte vinden als wij zijn leven nagaan is dit: dat God juist zulke mensen wil gebruiken en er, o neen, geen helden van maakt, maar wel mensen die eigen eerzucht en verlangen op het tweede plan laten schuiven en die leren wat gehoorzaam-

heid betekent. Juist dáárdoor en daarin is Willem van Oranje voor ons: getuige van Christus.

Wanneer wij nu 's Prinsen levensloop in grote trekken gaan schetsen, dan is het ons niet in de eerste plaats te doen om een volledig chronologisch relaas, maar dan willen wij die momenten belichten, die een verklaring kunnen geven van zijn karakter en van zijn geestelijke ontwikkeling.

Al aanstonds bij de geboorte en doop van Willem valt ons op welk een voorzichtig, nauwkeurig en, berekenend man zijn vader, Willem de Rijke, was. Op 24 april 1533 tekent hij eigenhandig aan:

Anno etc. XXXIII uff Doenstag den XXIII-ten Tag Apprilis hat die wolgeborn Juliana van Stollberg etc. Greffin und Frau zu Nassau, Catzenelnbogen, Vianden und Dietz, züschen zweyen und dryen, doch allernechst dryen Urhen morgen vormittag im schloss Dillenberck ein kindlin menlichs geschlechts - der nam sol Wi... heissen zur Welt geboren".

Achter de letters "Wi" is later met andere inkt "lhelm" gevoegd, terwijl er daarna nog een ruimte open bleef. Heeft Willem de Rijke misschien de mogelijkheid van nog meerdere namen overwogen, was er misschien nog iemand te vernoemen en heeft hij nog even - voorzichtig! - gewacht met een al te snel invullen? En dan dat bijna pietluttig preciseren: "doch allernechst dryen Uhren". Zo notuleert een ambtenaar, maar niet een ridder die met forse slag beslissingen velt.

Over het genoemde Katzenelnbogen voerde Willem al jaren een proces met de landgraaf van Hessen. Hij hoopte dat keizer Karel V te zijnen gunste zou arbitrereren en wilde daarom - hoewel hij eigenlijk de Lutherse leer was toegedaan, vooral ook door zijn vrouw Juliana - aan de keizer zich niet als uitgesproken protestant laten kennen. Vandaar de volgende merkwaardige precieze voorschriften, hoe de doop moest geschieden op 4 mei in de slotkapel van de Dillenburg:

"Daselbst soll zu 8 uren ein mess mit zwei ministranten und anderen priestern zu singen angefangen, darzuschen, wie gewonlich, das evangelium gepredigt und des taufens halben ein gemein exhortacion bescheen. Und sollen alle ding also geordnet werden, das, so erst die mess ir end hat das kindlein mit folgender zierligkeit in di cappell bracht werden".

Terwijl de preek protestants was (de hofkapelaan op de Dillenburg was namelijk Luthers), werd de volledige katholieke ritus gehandhaafd. Nu was deze halfslachtigheid in 1533 niet zó ongewoon, daar er toen door velen nog gehoopt werd op en gewerkt voor een hereniging van protestanten en katholieken. De scheur werd pas definitief na de sluiting van 't [concilie van Trente](#) in 1563. Dit moet men ook bedenken bij 't vervolg van de levensgang van de Prins. Intussen geven deze precieze doopvoorschriften toch wel een typische kijk op Willem de Rijke: een man die liefst uitersten vermijdt.

Geheel anders was [Juliana van Stolberg](#) zijn vrouw, moeder van de Prins en van nog 16 kinderen. Zij was een vrome en verstandige vrouw, die over 't algemeen volgens een vaster koers haar leven richtte dan haar man, en die later haar zonen steeds tot trouw en volharding heeft gemaand. Een bedachtzame, berekenende vader. Een vrome moeder. Hun zoon Willem zal beider karaktertrekken dragen.

Tot zijn elfde jaar is "Junggraf Wilhelm" op de Dillenburg opgevoed, waar moeder Juliana een schooltje had gesticht voor de adellijke kinderen uit de buurt en haar eigene.

Dan komt in 1544 de erfating van [René van Nassau-Chalon](#), zoon van Hendrik van Nassau, die een broer was van Willem de Rijke, en die zijn rijke bezittingen vooral in Brabant (Breda) en Holland had; en door wiens tweede vrouw, Claudia van Chalon, hun enige zoon René het [prinsdom Oranje](#) had geërfd. René had al die bezittingen kort voor zijn dood vermaakt aan Willem, oudste zoon van Willem de Rijke, die op deze wijze dus niet slechts graaf van Nassau, maar ook prins van Oranje zou heten. En daarmee tegelijk niet slechts leenman, maar soeverein vorst was geworden. Hier wordt een kiem gelegd voor grote eerzucht en onrust. Als prins zou Willem van Oranje staan bóven zijn meeste standgenoten: graven en hertogen. Maar hij zou toch steeds ónder de koning of de keizer blijven.

[Karel V](#) wilde de erfating slechts erkennen, als de elfjarige Willem niet op de Lutherse Dillenburg, maar aan het katholieke hof te Brussel zou worden opgevoed "uf die hielandische weis", d.w.z. op de wijze zoals hier te lande gebruikelijk is.

Dat betekende: verplanting van het gemoedelijk eenvoudige Dillenburgse slot naar de verfijnd weelderige sfeer van het Bourgondische hof; van het ongecompliceerd bestaan van Westerwalds edelmanskind naar de intriges en kuiperijen der Habsburgers; van de oprechte en innerlijke vroomheid zijner moeder naar een uiterlijk katholicisme, dat in hoofdzaak slechts lette op het vervullen van de vorm, zoals bijvoorbeeld het houden van de vasten. En dit alles op de leeftijd van elf jaar: nog ongevormd en zéér vatbaar voor indrukken. Wat moet de jonge Prins ervan gedacht hebben? Zijn vader zal het hem wel hebben ingeprent: alles terwille van het bewaren en vermeerderen van het stamgoed. De strijd om Katzenelnbogen was óók nog niet beslecht. En dan: waren de verschillen tussen Luther en de kerk nu wel zó absoluut? Was het niet misschien veel meer een relatief verschil en mocht men om zo iets nu zó'n machtige erfenis laten lopen! Wie zo op jonge leeftijd reeds het compromis aan den lijve leert kennen, zal die in z'n later leven nog in absolute tegenstellingen kunnen denken?

Aan het hof bij keizer Karel was de jonge Willem zeer gezien. Wanneer de Prins zich wilde verwijderen als er gezanten kwamen om met de keizer over allerlei gewichtige aangelegenheden te confereren, dan klonk 's keizers stem: "Demeurez, prince!" (*Blijf prins!*) Zelf heeft de Prins in [zijn Apologie](#) later getuigd, dat het de keizer "belieft heeft ons die eere te bewijzen, dat hij ons heeft in syn kamer opghetrocken den tijd van negen jaren, ende wy hem daerenteghen altijt seer ghetrauwen dienst ende seer gheerne ghedaen hebben".

Zo woonde de jonge Prins in het kabinet des keizers al die listige diplomatieke onderhandelingen bij, die zijn meester bij de Fransen niet voor niets de bijnaam van: "Charles qui triche" (*Karel die vals speelt*) hadden bezorgd. Zo leerde de Prins al vroeg in de praktijk Machiavelli's leer: "Wie het best de vos heeft kunnen spelen, heeft het meeste succes gehad. Men moet zijn aard weten te verbloemen en goed kunnen veinzen en ontveinzen.

Intussen bewoont hij zijn luxueuze paleizen te Brussel, leert alle ridderlijke kunsten als lansvechten, kaatsen en valkenjagen, heeft de mooiste jachthonden en raspaarden, de zeldzaamste gewassen en vooral: de beste koks van alle hoven van Europa. Vorsten vragen hem goed getrainde edelvalken en dito koks en beide staat hij even royaal af. Een jong, joyeus beminnelijk ridder, allerm minst stug of gesloten, zoals de bijnaam "de Zwijger" zou doen veronderstellen. Maar onder dit alles: diep in de schulden vooral ook door grote reizen, die hij in opdracht van de keizer moet maken met groot gevolg, waarvoor hij niets vergoed krijgt.

Daardoor wordt een "goed huwelijk" noodzakelijk. Daar zorgt de keizer voor. De dochter van zijn goede veldmaarschalk Maximiliaan van Egmont zal een goede vrouw voor de Prins zijn. De oude maarschalk had het zelf zo graag gezien. Een trouw dienaar was hij geweest. Toen hij zijn einde voelde naderen, had hij zich in harnas laten kleden, zich een glas wijn laten reiken, en met een dronk op de keizer was hij gestorven. Anna, zijn dochter, huwt nu in 1551 met de Prins, die dan dus juist 18 jaar is; en die door dit huwelijk zijn stamgoed aanzienlijk verrijkt, o.a. met Buren.

"Ce sera moi Nassau", (*Ik zal het zijn, Nassau*) had de Prins als devies gevonden op een muur in 't paleis te Brussel. "Je maintiendrai" (*Ik zal handhaven*) was een aloude leus van het geslacht Chalon. Het vervolg daarop: "si plait à Dieu" (*alsjeblijft God*) zal er ook toen al wel eens zijn afgelaten. Dat hij het zou zijn en dat hij zou handhaven, daarvan was de succesvolle jongeling heilig overtuigd. Wát handhaven? Zijn stamgoed, zijn eer. En zijn carrière. Die gaat nog steeds berg op. Als hij 21 jaar is, krijgt hij reeds een aanstelling als generaal van het leger dat tegen Frankrijk te velde trekt. Inderdaad: een geslaagd jong mens; en ook een trouw dienaar van zijn keizer, die van zijn kant zo op hem gesteld is, dat hij hem midden in de veldtocht uit het leger naar Brussel ontbiedt om bij de troonsafstand aanwezig te zijn. De Prins gaat en steunt de afgeleefde en teleurgestelde vorst bij zijn binnenkomst in de zaal, waar hij afstand doet ten behoeve van zijn zoon: [Philips II](#).

Een zielige figuur deze Philips. Een bewonderaar van hem getuigde dat zijn lichaam, hoe klein ook, maar een menselijke kooi was, waarin echter een ziel huisde, voor welke vlucht het hemelruim nog niet groot genoeg was. Dat lichaam was inderdaad niet veel. Een mager manneke, met smalle schouders, dunne benen, dun haar, en aarzelend in blik en beweging. In zijn ziel een grote angst voor de verdoemenis. Toen hij 16 jaar was, huwde hij met de 15-jarige dochter van de koning van Portugal, die reeds aanstonds bij de geboorte van haar eerste kind (Don Carlos) stierf. Zo was op 17-jarige leeftijd Philips reeds weduwnaar. In Brussel geeft hij zijn toch al niet sterk lichaam over aan uitspattingen, die hem geheel ondermijnen en die hem bovendien tot zijn dood een angstige wroeging geven; waaruit de heftige begeerte ontstaat om het voor zijn God weer

goed te maken. Hoe zou hij dat anders doen dan door Gods kerk met al zijn macht en kracht te verdedigen? Hij heeft het gevoel nooit genoeg te doen voor God. Boete, boete! Hij wordt door deze gedachte verteerd en uit deze obsessie komt zijn fanatieke kettervervolging voort: hij moet iets goed maken.

In 1554 was hij opnieuw getrouwd, nu met de koningin van Engeland, Maria Tudor, die door haar bloedige kettervervolgingen de bijnaam "Bloody Mary" zou ontvangen. In 1555 was ook Philips naar Brussel ontboden. Hij is dan 28 jaar. Als Karel bij de troonsafstand is uitgesproken, is de beurt aan hem. Hij kent echter geen woord [Diets](#), stamelt in 't Frans enige excuses en verklaart dat [Granvelle](#) voor hem het woord zal doen.

Als Granvelle gaat spreken, wat denken dan die drie zwijgende mensen daar vlak achter hem? Denkt de oude keizer, wiens hand op Willems arm rust, niet: "Wat moet er van de regering over deze landen worden? Daar zit mijn zoon, die zwakke jongen. Wat is hij mij eigenlijk nader dan mijn Willem? Wie is dieper ingewijd in mijn politiek, wie kent dit volk beter?" En Philips, die de hand zijns vaders vermoeid ziet steun zoeken bij Willem, wat denkt hij? "Zal deze Oranje ooit tevreden zijn met zijn positie onder mij? Waarom heeft hij mijns vaders gunst? Zal hij zich ooit willig schikken naar mijn ideeën? Zijn blik dwaalt naar de jonge Prins, die rustig voor zich uit kijkt. Is er een zweem van glimlachen om diens mond, nu Granvelle daar staat te spreken inplaats van Philips? Betekent die glimlach misschien: "De nieuwe koning kan zijn onderdanen niet eens zelf toespreken"?

Terstond na de regeringsovername trekt Philips zich in zijn paleis terug. Hij raadpleegt de hoge edelen in de Raad van State niet, is feitelijk bang voor deze min of meer ruige Dietse adel, en houdt het maar bij zijn Spaanse adviseurs. De Raad van State protesteert, maar de oorlog met Frankrijk dringt dit conflict voorlopig op de achtergrond.

Inmiddels is de Prins weer naar het leger teruggekeerd. In het volgend jaar komt zijn broer Lodewijk bij hem aan 't hof als "amtman", Dan wordt voor 't eerst het contact met de [Dillenburg](#) weer hersteld. Worden er ook woorden van moeder Juliana overgebracht? Twee jaar later komt de dood zeer nabij: de Prins verliest zijn eerste vrouw, Anna van Buren. Na haar dood heeft hij o.a. een onofficieel huwelijk gehad met Eva Elinckx, waaruit in 1559 Justinus van Nassau, "le petit de monseigneur" wordt geboren.

In datzelfde jaar loopt de oorlog met Frankrijk ten einde. Tijdens de vredesonderhandelingen wordt de Prins (o.a. met Alva) als gijzelaar naar het hof van de [Franse koning Hendrik II](#) gezonden. Op een jachtrit in het Bois de Vincennes vindt dan het merkwaardige gesprek plaats tussen de Prins en Hendrik II, waarover in de Apologie wordt gesproken, en waarin de Prins achteraf zelf het begin ziet van zijn roeping om zich te verzetten tegen het absolutisme en de kettervervolgingen van Philips. Hendrik II, menende dat Oranje volledig in de politiek van Philips was ingewijd, vertelde de Prins van het plan waarover [Alva](#) met hem, de koning, onderhandelde, om namelijk gezamenlijk de ketterij in Frankrijk, zowel als in de Nederlanden, grondig uit te roeien.

*"Wy willen gheerne bekennen" - zo schrijft de Prins later in de Apologie (in 1580) -
"dat wy doe ter tijdt uut der maten seere sijn beweeght worden tot compassie*

ende medelijden over so veel luyden van eeren, die tot der doodt geschickt ende overgegeven waren ... Ende wy bekennen noch voorder, dat wy met rechten ernst ter selven tijdt voor ons namen, ons uuterste beste te doen, om dit Spaensche gespuys uit den lande te helpen verjaghen, het welcke ons noch tot deser uren niet en is berauwen".

Heeft de Prins dan van dit moment af aan zich bewust aangegord om ons land te bevrijden en de hervormde godsdienst te verdedigen? Zo eenvoudig is de zaak zeker niet. In deze tijd was Oranje zelf nog goed katholiek, hij nam althans zijn plichten geregeld waar, en, zo hij al van huis uit een zekere sympathie mocht hebben voor de Lutherse, voor de Calvinisten, die dán juist zich beginnen te roeren, had hij dit geenszins. Want de Prins was nog een echt feodaal denkend man, die allermintst gesteld was op de democratische allure van het Calvinisme. Het Lutheranisme was zeer gesteld op onderdanigheid aan de vorst; dat paste dus veel beter bij de begrippen van de adel. Maar Calvinisten wilden niet alleen hervorming op godsdienstig, maar ook op maatschappelijk gebied. Zij waren, ook in de ogen van de Prins in die tijd, echte rebellen. Als zodanig heeft hij ze dan ook in z'n eigen prinsdom Oranje laten vervolgen. Hij zelf heeft in een brief aan de paus deze daaromtrent gerustgesteld: de ketters zouden in zijn prinsdom geen voet aan de grond krijgen.

Maar de bevrijding der Nederlanden dan, heeft hij zich dáártoe niet bewust opgemaakt na dit gesprek met Hendrik II? Ook dit kunnen we maar niet zo eenvoudig toegeven. Er was in die tijd veel dat Oranje's geest bewoog. Hij gevoelde stellig ook compassie met zoveel "gens de bien" (*goede mensen*), die hij al in het net van de inquisitie "als in een gespannen garen" gevangen zag. Het is echter de vraag of dit alléén hem tot zijn verzet tegen Philips zou gebracht hebben.

Er waren echter nog andere factoren die hem in de oppositie dreven tegen de politiek van de koning. Daar was vooreerst zijn gekrenkte trots als lid van de hoge adel, die moest toezien, hoe hij en z'n standgenoten steeds verder werden teruggeschoven en hoe een ambtenaar als Granvelle - gewillig werktuig van 's konings politiek - oneindig meer invloed kreeg. Daar was vervolgens zijn overtuiging, dat een vreemdeling als Philips, die niet eens de taal van deze gewesten verstond, nooit in waarheid de belangen van de Nederlanden juist zou kunnen inzien; zeker minder geschikt was om er over te regeren dan hij, Willem van Oranje, tenslotte óók soeverein vorst, ja zelfs nog "van Keyserlicken stam"; zoals 't Wilhelmus het later zou uitspreken.

Daar was misschien ook een instinctieve afkeer van deze nieteling Philips en zijn vroom fanatisme, dat tenslotte landen zou ruïneren om zijn ideaal te verwerkelijken. Hij zág hem als 't ware voor zich, toen koning Hendrik II enthousiast uitweidde over de plannen om de ketters totaal te verdelgen: dat kleine, minne manneke, met z'n zinnelijke lippen en schichtige ogen. En die zou alles tot één dode uniformiteit van denken dwingen, opdat hij er maar des te gemakkelijker over zou kunnen regeren? Eén ding wist de Prins zeker, toen hij weer in Brussel was: de Spaanse troepen, dat "vermine espagnole", moesten 't land uit. Niet alleen omdat zij 't land uitplunderden, maar ook en vooral: omdat ze 't

machtsmiddel waren waarmee Philips de inquisitie en het absolutisme hier zou kunnen invoeren en bevestigen.

Als de Staten-Generaal er dan ook op aandringen de troepen weg te zenden, is het Oranje die hen steunt. Ja, die door Philips zelf als de eigenlijke ruggesteun van 't verzet wordt gezien, getuige zijn woorden: "als de Staten geen "pilares" (ruggesteun) hadden gehad, zouden ze zo luid niet gesproken hebben." Het is dan ook zeer wel mogelijk dat Philips inderdaad bij z'n afscheid van de Prins hem de woedende woorden heeft toegebeten: "no los estados, ma vos, vos, vos". (*niet de staten, maar jij, jij, jij*)

In Spanje teruggekeerd woont Philips onmiddellijk een [auto-da-fé](#) bij te Valladolid, waarbij 13 ketters worden verbrand, benevens het lijk van een reeds in de gevangenis gestorvene en de beeltenis van een ketter die nog gepakt moest worden. Onder de slachtoffers bevond zich ook een zekere Carlos de Lessa, een zeer gezien jong ridder, die, toen hij voorbij de troon kwam waarop Philips was gezeten, hem toeriep: "Hoe kunt u toekijken en toestaan dat ik verbrand word." Waarop Philips, volgens zijn historiograaf Cabrera, hem antwoordde: "Ik zou zelf het hout aandragen om mijn eigen zoon te verbranden, als hij zo slecht was als gij." Men mag aannemen dat dit geen grootspraak was, maar dat Philips het heilig meende. Beziel, of wellicht beter: bezeten door die ene gedachte: God laten zien hoe hij ijverde voor zijn kerk, zou hij er inderdaad niet voor teruggedeinsd zijn, met eigen hand het vuur te ontsteken voor zijn naaste verwanten, als zij op het goddeloze pad der ketterij waren gekomen. Eén rijk, één godsdienst. En daarom alle ketters, Joden en Moren er uit!

Hierna trok hij zich terug in het [Escorial](#), dat sombere kloosterachtige paleis te midden van een dorre hoogvlakte, en daar, ver van het leven en de wereld, paste hij z'n plannen ineen, weefde zijn web van zwarte draden waarmee hij een werelddeel wilde omspannen. Met dat doel ook was hij juist te voren voor de derde maal gehuwd en wel met Elisabeth van Valois, dochter van de Franse koning Hendrik II.

Ook Willem van Oranje werkte aan een plan. Ook hij wilde door een huwelijk zijn positie versterken. Dat was hoognodig, want alleen zou hij dat dreigende zwarte web niet van deze landen kunnen weren. Daar waren forsere krachten voor nodig. Hij zag hoe de eerste draden hier reeds werden vastgehecht: Een nieuwe kerkelijke indeling was door Philips ontworpen en door de paus goedgekeurd. Daardoor zouden deze landen los worden gemaakt van het Duitse rijk en zou de inquisitie hier vastere voet vinden. Daardoor zou Philips in de Staten een aantal hem toegewijde bisschoppen krijgen. Maar daardoor werd het in het vervolg onmogelijk, dat adellijke heren een onderkomen vonden in een bisschopsambt of als abt van een rijke abdij. Bisschop en abt - zo werd namelijk bepaald - konden slechts zij worden, die Doctor in de Theologie waren.

Ook Oranje werd hierdoor zijdelings getroffen. Sinds de dood van zijn vader in 1559 had hij de zorg voor zijn moeder en broers op zich genomen. Voor zijn broer Hendrik had hij het oog op een abdij, maar door de nieuwe kerkelijke indeling ging die hem nu voorbij. En wie was nu eigenlijk de schuldige aan deze nieuwe situatie? Wie was de raadsman van Philips voor deze landen? Wie was zijn werkelijke landvoogd voor de Bourgondische

gewesten, naast de officieel aangestelde Margaretha van Parma? Dat was Granvelle, die door deze nieuwe regeling aartsbisschop van Mechelen werd en als zodanig primaat van de geestelijkheid in de Nederlanden.

Al had deze Granvelle dan zelf ook niet direct aandeel gehad in de nieuwe kerkelijke regeling, hij toch was het *bête noire* (*zwart beest*) van alle edelen; en op hem richtte Oranje dan ook z'n tweede aanval, nadat de eerste stoot: het wegzenden der Spaanse troepen, was geslaagd. Na veel strijd, nadat de Zeeuwen tenslotte gedreigd hadden hun land aan de golven prijs te geven als de Spaanse troepen nog langer bleven, was Philips ten slotte gezwicht en in 't voorjaar van 1561 waren ze naar Spanje scheidsgaan.

In datzelfde voorjaar werd Granvelle door de paus tot kardinaal benoemd. Als zodanig zou in 't vervolg zijn stem in de Raad van State gevraagd worden vóór die van de hoge adel, terwijl hij vroeger er na kwam. Het was slechts een kleinigheid, maar het greefde. Het was bovendien symbolisch voor de gewijzigde maatschappelijke toestand: de adel voortaan op de tweede plaats, de ambtenaar op de eerste. Een aanval dus op Granvelle en in hem op Philips' gehele systeem! Oranje en Egmont - aan Egmont was ook een abdij ontgaan, die aan Granvelle was gekomen - schrijven aan Philips en beklagen zich over de kardinaal. Voorlopig legt Philips al deze klachten over zijn trouwe dienaar naast zich neer.

Maar Oranje heeft nog andere pijlen op z'n boog. Sinds enige jaren reeds was hij in onderhandeling over een huwelijk met Anna, dochter van de keurvorst van Saksen. Dit huwelijk - zo hoopte hij - zou hem de welkome steun der protestantse Duitse vorsten brengen. Philips begreep dit, verzette zich, vroeg garanties dat Anna katholiek zou worden. De voogd van Anna daarentegen vroeg waarborg, dat Anna haar Lutherse religie mocht blijven behouden.

"Wie het best de vos kan spelen, heeft altijd het meeste succes gehad", leerde Machiavelli. De leerschool van "Charles qui triche" droeg goede vrucht: op de meest hoffelijke wijze betuigde Oranje aan Philips z'n trouw en vurige afhankelijkheid aan "nostre vraye religion"; (*onze ware religie*) betoogde hij tegenover Anna's voogd, dat hij haar gerust kon laten gaan: natuurlijk zou de Prins Anna's godsdienstige gevoelens volkomen eerbiedigen. Het was als een spel voor Oranje en taai hield hij dit spel enige jaren vol en won het. Dat wil zeggen: hij dácht het te winnen, toen hij in augustus 1561 met een stoet van duizenden in Dresden aankwam en met Anna van Saksen in het huwelijk werd verbonden. Hij dácht dat hij nu een sterke troef in z'n handen kreeg: de steun der Duitse vorsten. "Ce sera moi Nassau", (*Ik zal het zijn, Nassau*) Hij, Willem van Oranje zou dit grootste spel winnen en Philips tenslotte schaakmat zetten.

Terwijl Philips met voorzichtige vingers doorspint aan zijn zwarte web, smeedt Oranje wapenen om zich en zijn standgenoten tegen het dreigend absolutisme te verweren. Hij richt met hen een Liga op tegen Granvelle - de rode vos - en na twee jaar intrigeren gelukt het hun inderdaad de kardinaal te verwijderen. Ook de tweede stoot is dus gelukt. Maar Oranje blijft niet stil zitten. De meeste hoge edelen vinden het al best nu Granvelle weg is. Nu kan hun oude leven weer doorgaan. Niet de "gens de longue robe" (*de mensen in lange gewaden*) maar de adel zal regeren!

Willem van Oranje zag verder. Hij begreep dat het in deze landen nooit rustig zou worden als de scherpe kettervervolgingen bleven voortduren. Zou er niet een mogelijkheid zijn om protestant en katholiek met elkaar te verzoenen? De kooplui klaagden dat het scherpere toezicht op de naleving der [plakkaten](#) hun handel ernstig benadeelde. Hun protestantse relaties durfden niet meer in deze landen te komen. De handel dreigde zich te verplaatsen.

Weer denkt de prins een verstandige zet te kunnen doen. Met Balduinus en later met Molinaeus en Maes overlegt hij over een mogelijke verzoening van protestanten en katholieken. Hij wil Philips voorstellen: de inquisitie af te schaffen, gewetensvrijheid, priesterhuwelijk en lekenkelk in te voeren. Hoe weinig begreep hij echter dezen paladijn van de kerk in zijn niets en niemand ontziende strijd voor zijn ideaal, in deze in zijn soort grootse strijd, waarbij van een compromis geen sprake kón zijn. Verzachting van de plakkaten zou voor Philips gelijk hebben gestaan met hoogverraad aan de zaak van God en Zijn heilige kerk. Daarom helpt het ook niets dat Egmont naar Spanje gaat om persoonlijk bij Philips op deze verzachting aan te dringen. Philips paait hem met enige vage beloften en met delging van f 100.000 van zijn schulden, maar bij thuiskomst blijkt Egmont feitelijk geen enkele zekere toezegging te hebben verkregen.

In het najaar van 1565 ontvangt Margaretha echter de voor geen misverstand vatbare brieven, door Philips te Segovia geschreven: Geen enkele verzachting der plakkaten, geen bijeenroeping der Staten Generaal. Hij, Philips, zal voor geen gevaar terug schrikken als het er om gaat de katholieke godsdienst te beschermen, want - zo schrijft hij - "de godsdienst is het hoofddoel waarnaar ik streef en er is geen gevaar in dit leven, waarin ik mij niet om zientwille zou begeven". Op dat glashard idealisme lijdt Oranje's berekenende politiek schipbreuk.

Nog andere mislukkingen heeft de Prins te incasseren. De verwachte hulp der Duitse vorsten blijft uit. Het huwelijk met Anna wordt een hel. En ondertussen wordt de toestand in deze gewesten steeds dreigender. De lagere adel en de kooplieden hadden geen baat gevonden bij het vertrek van Granvelle en bij het herstel van de hoge adel in z'n oude positie. Maar zich aan het hoofd stellen van deze lagere adel en kooplui, daar kon Oranje absoluut niet toe komen. Vooral van de kooplieden en hun democratisch Calvinisme had hij een feodale afkeer.

Als de protestantse en katholieke edelen een verbond sluiten, blijft Oranje er via zijn broeder Lodewijk wel mee in contact, maar steeds maant hij tot voorzichtigheid. Geen verzet, hoogstens een smeekschrift, maar dit dan ongewapend aanbieden! Het is niet te miskennen: Oranje leidt niet meer, hij loopt achter de gebeurtenissen aan. En als dan dit smeekschrift inderdaad is aangeboden en Margaretha enige "moderacy" (*gematigdheid*) der plakkaten heeft toegezegd; als dan overal de graspreken ("[hagenpreken](#)") openlijk worden gehouden en zelfs in verschillende kerken "die van de religie" al beginnen het woord te verkondigen, dan bást plotseling als een elementair natuurgebeuren alle opgekropte haat en ellende los in [de Beeldenstorm](#), die begint bij het werkloze textielproletariaat in Zuid-Vlaanderen, maar die in enkele weken van stad tot stad naar 't Noorden vliegt en in Groningen zijn eind vindt.

In deze vloedgolf spoelen al Oranje's slimme berekeningen weg en eindigt het spel: het wordt bittere ernst. Want dit zal Philips nooit of te nimmer vergeven.

Wat wij nu in de volgende maanden van Oranje zien is weinig verheffend. Enerzijds helpt hij, mede om de koning en Margaretha te laten zien dat hij een trouw dienaar is, het rebellerend gepeupel te onderdrukken. Anderzijds wil hij toch ook de band niet doorsnijden met de Calvinistische kooplieden, zonder wier hulp hij wel ziet een zekere oppositie tegen Philips niet vol te kunnen houden. Maar noch aan de ene, noch aan de andere kant wordt hij geheel vertrouwd. Men weet niet wat men aan hem heeft. Het ene plan na het andere breekt hem bij de handen af. Het samengaan van protestanten en katholieken, dat in het verbond der edelen een begin van verwerkelijking had gevonden, is sinds de beeldenstorm onmogelijk geworden. Bovendien heeft dit verbond zichzelf ontbonden. Hulp van Duitse vorsten: er blijkt niets van te komen. Een poging tot organiseren van gewapend verzet: stuit af op Egmonts loyaliteit jegens de koning.

Als in maart '67 een Calvinistisch legertje onder Jan van Thoulouze (broer van Marnix) tot voor de poort van Antwerpen komt, weigert de Prins niet alleen ze binnen te laten, maar verhindert hij ook de Calvinisten in Antwerpen hun broeders ter hulp te snellen als de regeringstroepen opdagen; en zo moeten zij lijdelijk toezien hoe het gehele legertje van Thoulouze vernietigd wordt. De bevolking, die het berekenend overleg van de Prins - dat zij het tegen de overmacht der regeringstroepen toch niet konden uithouden en dat Antwerpen dan geweldig zou worden gestraft - niet kon volgen, was woedend en het scheelde weinig of de Prins was bij die gelegenheid gedood.

Ondertussen weet Oranje - door een waarnemer aan 't Spaanse hof - dat Alva met een groot leger ter strafexpeditie zal worden gezonden. Hij begrijpt dat, al heeft hij dan de orde helpen handhaven, Philips het hem nooit zal vergeven dat hij zijn absolutistische politiek heeft tegengewerkt. En dus vertrekt de Prins, na afscheid van Egmont te hebben genomen, diep teleurgesteld over 't mislukken zijner plannen, uit Antwerpen en reist via Breda (vanwaar hij nog zoveel mogelijk huisraad en kostbaarheden meeneemt) naar de Dillenburg. Nauwelijks is hij daar aangekomen, of hij hoort dat Alva terstond na zijn aankomst de [Raad van Beroerten](#) heeft ingesteld, en enkele dagen daarna Egmont en Hoorne heeft gevangen genomen.

Zo is dan Oranje geplaatst voor de keuze: óf zich te scharen aan de zijde van de opstandelingen en daardoor z'n goederen verbeurd te zien verklaard; óf algehele onderwerping aan Philips, in alle opzichten diens absolutistische politiek steunen, meehelpen bij kettervervolging en gewetensdwang, om daarmee dan misschien z'n goed en een hoge positie te behouden. Is dit eigenlijk nog een dilemma? Dringt alles hem niet tot de keuze van het eerste, met alle consequenties daarvan? Heeft hij zelf al niet op Oudejaarsdag van het jaar 1564 (bij de opstelling van Egmonts instructie voor diens reis naar Spanje) verklaard dat hij onmogelijk kon goedkeuren de gewoonte der koningen om naar eigen, toch ook slechts beperkt menselijk inzicht de godsdienst binnen bepaalde willekeurige grenzen te beperken? Is daar ook niet moeder Juliana, met haar felle afkeer van alle gewetensdwang, en heeft zij hem ook weer niet tot de Bijbel teruggebracht,

waarin hij zich nu verdiept, misschien voor het eerst van z'n leven? ¹ En al zou hij zich geheel aan Philips onderwerpen, zou die hem misschien tóch ook niet gevangen laten nemen, evenals Egmont en Hoorne?

Hoe is het nu: kiést de Prins of wórdt hij gekozen? Wonderlijk en onoplosbaar raadsel van God's verkiezing. En toch is de menselijke verantwoordelijkheid niet uitgeschakeld. Toch had de Prins ook "deze hemelse stem ongehoorzaam kunnen zijn". Er is in de Apologie een merkwaardige plaats, waar de Prins antwoordt op de beschuldiging dat zijn "conscientie doerknaeght wert met Cain ende Judas". Maar weet ge - zegt de Prins - de "voorneemste oorsaecke van Judas ende Cains val ... was, de waenhope: waartoe wy. doer Gods genade niet en sijn gekomen, noch oyt kommen werden." De Judas-mogelijkheid is er ook voor de Prins geweest. Vooral ook later, toen hem herhaaldelijk de prachtigste aanbiedingen zijn gedaan, als hij de zijde van de opstandelingen maar wilde verlaten. Hij is er echter "door Gods genade" niet toe gekomen.

Juist op dit kritieke moment van zijn leven is de Prins allerminst de held die eigenmachtig z'n keuze bepaalt. Juist hierin staat hij als mens niet torenhoog boven ons, maar dicht naast ons. Als 't er op aankomt kiezen wij niet maar wórdten wij gekozen. En dan is er toch nog de mogelijkheid dat wij ons niet laten kiezen. Willem van Oranje heeft zich laten kiezen. Toen zijn eigen berekeningen faalden, toen het "spel" ontaardde in bittere ernst, toen is hij niet narrig weggelopen, toen heeft hij de zaak niet in de steek gelaten. Toen is hij, o zeker niet ineens en met grote inzinkingen, toen is hij iets gaan beseffen van wat eenvoudige gehoorzaamheid betekent. Niet ineens heeft de Prins beseft dat de zaak der vrijheid niet van hem, maar van God afhing. Het is een harde leerschool geweest waarin hij werd opgeleid.

Al spoedig komen op de Dillenburg boden uit de Nederlanden met het verzoek om hulp en bevrijding van Alva's tirannie. Maar er komt weinig of geen geld. De Prins moet eigen goederen verpanden. Enige Portugese Joden verschaffen wat geld. En zo kan de Prins zijn broer Lodewijk tenslotte opdracht geven troepen te werven "voor de liberteyt van religie en conscientie". In mei 1568 komt dan de grote aanval. Lodewijk valt in 't Noorden binnen, wint bij Heiligerlee, maar Graaf Adolf is gebleven. Dan, kort daarop, snelt Alva naar 't Noorden (na eerst Egmont en Hoorne te hebben laten onthoofden) en verslaat Lodewijk bij Jemgum. De Prins hoort deze onheilstijdingen, schrijft niettemin: "Et suis encores délibere avecq l'ayde de Dieu de pousser oultre", - met Gods hulp ben ik besloten dóór te gaan. "Pousser oultre", doorgaan, met Gods hulp, dat wordt nu de grondtoon, het leidmotief van zijn verder leven.

In oktober trekt de Prins zelf over de Maas. Alva ontwijkt de slag, "bevreesde mijn geweld" laat de dichter van 't Wilhelmus de Prins zeggen. Geldgebrek, mouterij, aftocht van Prins en leger Frankrijk. In Straatsburg wil hij zijn troepen afdanken, maar de officieren willen dat hij zich als onderpand voor de betaling der soldij in gijzeling zal stellen. Hij ontvlucht echter in een bootje, de Rijn af. Diepste vernedering!

¹ De Prins gaat in deze tijd over tot de Lutherse godsdienst.

In deze tijd moet [het Wilhelmus](#) zijn geboren, dat, zoals Huizinga opmerkt, de Prins meer vóórspiegelt dan afbeeldt. Maar dat toch laat zien dat de Prins een figuur was, die tot een dergelijke grootse en diepzinnige hymne kon inspireren. Fierheid en zelfbewustzijn, naast deemoed en betrouwen op Gods leiding, spreken om beurten uit dit wellicht schoonste en merkwaardigste aller volksliederen. ²

Tussen mei en oktober van 't jaar 1568 is een merkwaardig boekje verspreid in de Nederlanden, genaamd: "Hertgrondighe Begheerte" en geschreven door Zaraphya, de hofprediker van de Prins. In dit geschrift worden de Nederlanders aangemaand volgens de "hertgrondighe begheerte van de Prins, nacht en dag God te bidden, dat het:

"boos en tyrannich voornemen sonder veel bloetstortinghe belet mach worden, ende ooc, op dat de verstroyde christenen in haers Vaderlant comen mogen ende dat tot Gods eere de landen weder in haer eerste vrijheyte ghestelt moghen werden; het welcke niet gheschieden en can dan door de crachte Gods alleene, want in God de victorie gheleghen is ende hy en gheeft se nyemanden, dan dien hy wilt, al ist dat wij ons selven nu Gods volck beroemen te wezen, so worden wy daghelijcx nochtans dickwils geleverd in ons viants handen ende dat alleenlijck door negligentie, door dat wij meenen met menichte van volcke ende peerden victorie te verwerven ende den Heere en bidden wy gansch niet om victorie, van wien alleene de victorie comen moet."

Wij vinden hier dezelfde vermaning als in 't Wilhelmus:

*"Die vroom begheert te leven,
Bidt Godt nacht ende dach,
Dat hy my cracht wil gheven
Dat ick u helpen mach.*

Nog merkwaardiger dan boven geciteerde vermaning is, wat Ds. Zaraphya even verder vertelt van de Prins: "hy gaet niet eenen avont slapen, hy en bidt God name Jesu Christi voor Duc Dalba sinen vyant, op dat hem God verlichten wille met sinen heylighen Gheest, so hy Paulo ghedaan heeft, die de kercke Christi Jesu vervolgende was."

Intussen durft de Prins, na zijn smadelijke vlucht uit Straatsburg, een tijd lang niet eens naar de Dillenburg terug, uit vrees voor zijn schuldeisers. Toch besluit hij: pousser oultre, doorgaan!

Wat alle diplomatiek van de Prins niet had kunnen bereiken: een aaneengesloten front van katholieken en protestanten, dat bereikt Alva's financiële politiek: de 10e penning, een omzetbelasting van 10% tast de Nederlanders al te krachtadig in de beurs en dreigt de handel te verlammen.

² De schoonste behandeling van dit lied vonden we in Dirk Coster's Inleiding tot "De Nederlandsche poëzie in honderd verzen". Blz. 35-38.

*"Wol mach een Herder stillen,
Dees Wolf is met wol noch melck te vreen,
Hy wil de schaepkens villen"*

zegt de dichter van het geuzenlied op de 10e penning. Alva moet dan ook aan Philips schrijven: "... ingewortelde gewoonten uit te roeien bij een volk, dat altijd zo trots op zijn vrijheid is geweest, is voorwaar een moeilijke taak. Ik zal er alle kracht toe aanwenden".

Steeds groter wordt nu de aandrang uit de Nederlanden om hulp. Allerlei fantasten komen met plannen van verrassing, overrompeling, enzovoorts. Het resultaat is slechts de tijdelijke bezetting van Loevestein door Herman de Ruyter en het verlenen van kaperbrieven (dat kon de Prins doen als soeverein vorst) aan de Watergeuzen. Die overigens voor 't merendeel een stel anarchistisch-individualistische boeven blijken te zijn, die, tegen het uitdrukkelijk bevel van Oranje in, kerken en kloosters plunderen, geestelijken martelen en, als er niets anders is, ook schepen van goede Nederlanders kapen.

En dan - terwijl de Prins nog ijverig werkt aan een nieuwe veldtocht en daar nog in 't geheel niet voor klaar is - wordt op 1 april van 't jaar '72 den Briel door de Watergeuzen ingenomen, zonder dat ze bedoeld hadden er te komen en, toen ze er eenmaal waren zonder dat ze er eigenlijk wilden blijven. Absoluut te onpas, meende Lodewijk, terwijl het de Prins ook veel te vroeg kwam. Toch werd dit de "eersteling der vrijheid". "Vlak tegen het begeerde en door het vlak verkeerde".

De zo goed opgezette veldtocht van de Prins (uit Frankrijk zouden de Hugenoten te hulp komen) mislukt echter door een andere onvoorziene gebeurtenis: [de Bartholomeusnacht](#). Weer moet hij z'n troepen afdanken, maar nu gaat hij niet meer naar de Dillenburg terug: hij weet dat voortaan de zaak van die kooplui en boeren ook zijn zaak zal zijn. Daarom zal hij voortaan ook midden onder hen gaan wonen, in Holland zelf, "ayant délibéré de faire illecq ma sépulture" (*nadat ik had overwogen mijn begrafenis voor te bereiden*) zo schrijft hij. Daar zal hij zijn graf vinden. De adeltrots verdwijnt, gehoorzaam trekt hij de volle consequentie van zijn taak. Daar, in Holland, gaat hij steeds meer beseffen dat in die stugge en taaie Calvinisten de kern van het verzet schuilt; daar voelt hij zich ook geestelijk steeds meer tot hen aangetrokken en sluit zich tenslotte ook bij hen aan. "Calvus ut Calvinista" (even kaal als Calvinist) zegt hij zelf. In één opzicht blijft hij zich van de Calvinisten onderscheiden: hij laat zijn tolerantie-principe niet varen. Deels uit politieke overwegingen (hij hoopt nog steeds het Zuiden met het Noorden te kunnen verenigen); deels uit een besef van de relativiteit van alle geformuleerde overtuiging. In de grond der zaak blijft het karakter van Oranje dat van een scepticus. Men zie er de portretten maar op aan.

Maar des te schoner is het, dat de sceptiek hem niet tot een dadenloos toeschouwer-zijn verleidde, maar dat hij, hoewel hij wist hoe relatief goed elk menselijk handelen was, toch de moed tot de daad heeft gevonden. Zo blijft hij werken voor de zaak der vrijheid, trouw en met taaie volharding. Leiden wordt belegerd, een ontzettingsleger onder leiding van Lodewijk en Hendrik van Nassau wordt verslagen, de beide broers sneuvelen en hun lijken worden zelfs niet gevonden. "Van droefheid weet ik schier niet wat ik doe", schrijft de Prins.

Als dan Leiden voor de tweede maal wordt ingesloten, wordt de Prins zwaar ziek. Toch weet hij, tegen de zin der boeren, de dijken te doen doorsteken. Maar ook nu is er weer die onberekenbare factor die alle mensen werk voorlopig nutteloos maakt: de wind blijft maar in de verkeerde hoek. In de uiterste nood gebeurt dan dat wonderlijke: een noordwesterstorm drijft het water de Maasmond binnen, daarna drijft een zuidoostenwind het water door de dijken het land in en Leiden kan ontzet worden. Tijdens het beleg waren 6 à 8.000 mensen aan de pest gestorven.

De Prins aarzelt niet: "Ik ben echter voornemens nog heden derwaarts te gaan, opdat de goede lieden des te beteren moed scheppen en alle zaken in orde mogen worden gebracht." Dit is niet meer het trotse "Ce sera moi Nassau". (*Ik zal het zijn, Nassau*) Dit is de heroïek-zonder-ophef, die slechts doet hetgeen de hand vindt om te doen.

Intussen is het met het huwelijk van Anna van Saksen steeds slechter gegaan. Men moet niet te spoedig spreken van straf die op de zonde volgt, maar heeft zich hier niet ontzettend gewroken die daad, die de Prins indertijd slechts als een zet op een schaakbord had beschouwd: het huwelijk uit politieke berekening, gebouwd op leugens en bedrog? Tenslotte heeft Anna hém bedrogen. Jan Rubens, die zij had weten te verleiden, wordt gepakt en moet eigenlijk volgens de gewoonte van die tijd ter dood worden gebracht. De Prins kan er niet toe komen, laat hem opsluiten in de Dillenburg en na twee jaar laat hij hem ten slotte in vrijheid gaan. Heeft hier iets gesproken van het "... gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren"?

Anna van Saksen moet tenslotte wegens verstandverbijstering worden opgesloten. Intussen wordt een nieuw huwelijk overwogen. Marnix als bruidswerver biedt de gewezen abdis [Charlotte de Bourbon](#) de hand van de Prins. En nu, hoe geheel anders dan bij de werving om Anna, geen gehuichel meer. Integendeel, door de graaf van Hohenlohe had hij Charlotte laten weten, "dat hij arm was en dat, wat hij nog had, toekwam aan de kinderen uit de vroegere huwelijken, dat zijn leven zwaar, onrustig en zeer druk was en dat hij al oud begon te worden". Oranje is dan juist 42 jaar.

Graaf Jan, de broer van de Prins, vond het huwelijk te haastig, vooral daar Anna nog leefde. Was het nu zo moeilijk geweest zich een tijd lang te onthouden? Waarop de Prins antwoordt: "Ge hebt gelijk, dat was wel mogelijk geweest, maar daar uitstel niemand ten goede had kunnen komen en anderen zeer had kunnen schaden, zo meen ik dat het verloren moeite zou zijn die gave van God af te smeken, die Hij me nooit beloofd heeft te geven, maar wil dat men die middelen gebruikt die Hij zelf in Zijn woord aanbeveelt". Zelfkennis en bijbelse nuchterheid!

In 1576, een jaar nadat de Prins met Charlotte de Bourbon in 't huwelijk is getreden, is er nog een andere verheugende gebeurtenis: door [de Pacificatie van Gent](#) is een lievelingswens van de Prins in aanvankelijke vervulling gegaan: de eenheid van Zuid en Noord. Let wel: van alle Zuidelijke Gewesten met de Noordelijke, dus ook van de Waalse. "De 16e eeuw kende nog geen stamromantismen", zegt Huizinga.

Voortdurend maant de Prins tot verdraagzaamheid en eenheid: "Een takkebos, waarvan de takken losgemaakt zijn, kan gemakkelijk gebroken worden, maar is hij goed bijeen gebonden, dan biedt hij zelfs aan de sterkste arm weerstand. Zo is ook, als gij maar nauw verenigd zijt, geheel Spanje en Italië niet in staat u kwaad te berokkenen."

In deze tijd beleeft Oranje 't toppunt van zijn populariteit: Een grootse intocht in Brussel in '77! Ook werd hij in deze tijd Willem-vader genoemd. Maar de afgunst sliep niet. Vele Zuid-Nederlandsche edelen waren jaloers (o.a. Aerschot); en bovendien konden protestanten en katholieken het absoluut niet met elkaar vinden. Het gevolg van dit alles: de afzonderlijke organisatie van de Zuidelijke (in de [Unie van Atrecht](#)) en die van de Noordelijke Gewesten in de [Unie van Utrecht](#), was een grievende teleurstelling voor Oranje. Pas enige maanden nadat de Unie gesloten was, tekende hij haar bij afzonderlijke acte. Met dat al was toch in die Unie van Utrecht iets neergelegd, dat voor die tijd buitengewoon was: de gewetensvrijheid. Er werd bepaald: "dat een yder particulier in zijn religie vrij sal moegen blijven ende dat men nyemant cause (om reden) van de religie sal moegen achterhaelen ofte ondersoucken". De Prins had meer gewild: godsdienstvrijheid. Daar wilde men echter toen nog niet aan.

Granvelle had het Oranje nooit vergeven dat deze hem had weggewerkt. Het was dan ook op zijn aansporing tenslotte, dat Philips er toe over ging de Ban over Oranje uit te spreken, waarbij hij deze vogelvrij verklaarde als een "algemene pest der Christenheid" en een som van 25.000 gouden kronen beloofde aan de moordenaar, plus verheffing in de adelstand voor hem en zijn familie.

Oranje is het antwoord op deze ban, die vol stond met infame aantijgingen, niet schuldig gebleven. In de Apologie, opgesteld met zijn hofprediker 'l'Oyseleur de Villiers, heeft hij krachtig van weerwoord gediend. Maar ook de Staten Generaal der 7 gewesten hebben geantwoord en wel met het "[Placaet van Verlatighe](#)", waarin zij ondermeer betogen dat:

"d'ondersaten niet en zijn van Godt gheschapen tot behoef van den Prince (vorst) om hem in alles, wat hy beveelt, weder het goddelic oft ongoddelick, recht of onrecht is, onderdanich te wezen ende als slaven te dienen, maer den Prince om d'ondersaten wille".

Een tweede gevolg van de ban is: de aanslag van Jean Jaureguy. De Prins wordt zwaar gewond aan de hals en denkt te zullen sterven. Zijn hofprediker Villiers komt aan zijn ziekbed en de Prins begint met hem te spreken over zijn einde en vraagt hoe hij voor God het vele vergoten bloed kan verantwoorden. Villiers wil hem gerust stellen: de Prins had steeds in dienst van een rechtvaardige zaak gestreden, hem kon geen schuld treffen. Maar de Prins, zijn leven als in één visioen overziende, weet het plotseling heel zeker: er is geen menselijke rechtvaardiging mogelijk in 't aangezicht van de dood, en hij roept het uit: "A la miséricorde, mon ami! à la miséricorde, à la miséricorde! c'est là mon recours et n'y en a point d'autre".³

³ "Tot de barmhartigheid, mijn vriend ... dáár is mijn toevlucht en er is absoluut geen andere."

Er zijn vele woorden door de Prins gesproken en geschreven, waarbij van Gods hulp of leiding sprake is. Wij hebben reeds herinnerd aan "het vast verbond met den Potentat der Potentaten" en ook gezegd wat wij er van dachten. Maar hier hebben wij een woord, dat niet weloverwogen wordt uitgesproken of neergeschreven. Hier kan geen sprake zijn van "vrome terminologie", zoals in die tijd gebruikelijk was. Hier horen wij een kreet die regelrecht uit 't hart komt. En hier is Oranje dan ook voor ons op de schoonst denkbare wijze: getuige van Christus. Want God wordt niet het meest door ons geëerd als wij hem een deugdzaam leven aanbieden of als wij ons leven verteren om Zijn koninkrijk uit te breiden. Maar hierin wordt Hij het meest geëerd, dat wij Zijn genade aanvaarden, Zijn barmhartigheid over ons inroepen, en dáárin onze enige toevlucht vinden.

Tegenover dit sterfbed van Oranje staat het sterfbed van Philips. Wanneer deze zijn einde voelt naderen en in grote vrees leeft voor de straf die hij zal moeten ondergaan, en die hij erkent verdiend te hebben, roept hij zijn biechtvader en dicteert hem enige regels: "Mijn vader. Gij zijt Gods gevolgmachtigde en ik verklaar alles te zullen doen, wat gij mij zult voorschrijven wat nodig is voor mijn heil. Bij gevolg zijt gij dus met uw ziel verantwoordelijk voor mijn heil. Neem er akte van, dat ik gereed ben alles te volvoeren om voor mijne zonden te boeten." Tot het laatste moment van zijn leven kan Philips Gods barmhartigheid niet vinden. Zelf zal hij zijn heil bewerken. Boete, boete! is zijn laatste woord.

"Gelijk ook de Heere u vergeven heeft, doet ook gij evenzo", zegt de apostel Paulus. (Kolossenzen 3 : 13b) Wie een beroep doet op Gods barmhartigheid en vergevende liefde, zal die ook zelf niet barmhartig en vergevensgezind jegens zijn medemens zijn?

De Prins heeft nog de gelegenheid gekregen te laten zien, dat hij begreep wat Gods barmhartigheid betekent voor de verhouding tot de naaste. Een der eerste brieven die hij weer kon schrijven na zijn herstel, was aan Marnix gericht. Daarin zegt hij de medeplichtigen van de moordenaar - die tot zijn spijt reeds dadelijk door edellieden en hellebaardiers was afgemaakt - tres volontiers (*met plezier*) vergiffenis te willen schenken. Moeten zij gestraft worden, laat het dan zijn zonder grote pijniging en, als zij het dan verdiend hebben, een snelle dood. Vergeving is het centrale woord van het Evangelie. Enige malen in zijn leven heeft Willem van Oranje getoond diep te beseffen wat dit woord inhield. Daarin het meest is hij voor ons: getuige van Christus.

Charlotte de Bourbon was tengevolge van de uitputting bij 's Prinsen verpleging gestorven. Hoe hard heeft het leven dezen Willem van Oranje geteisterd. Zijn zoon [Philips Willem](#) naar Spanje ontvoerd en daar, van hem vervreemd, opgevoed in geheel andere denkbeelden. Drie broers gesneuveld. Drie vrouwen gestorven. Met een ervan een verschrikkelijk huwelijk gehad. Alle lievelingsdenkbeelden mislukt. En bij dat alles op 't laatst voortdurend belaagd door sluipmoord. Die tenslotte doel zal treffen: nauwelijks een jaar is de Prins gehuwd met [Louise de Coligny](#) als het dodelijke schot valt.

Op 10 juli 1584 doodt Balthazar Gérard de Prins, wiens laatste woord niet is de trotse leus "Je maintiendrai", maar de bede: "Mon Dieu ayez pitié de mon ame; mon Dieu ayez pitié de ce pauvre peuple". (*Mijn God, heb medelijden met mijn ziel; Mijn God, heb medelijden met*

deze arme mensen) Zijn zuster, Gravin van Schwarzburg, die toegesneld is, vraagt hem in de taal hunner moeder, of hij zijn ziel stelt in de handen van Jezus Christus en hoort nog zwak zijn: Ja. Dan draagt men de Prins weg naar de eetzaal "waer dat hij niet langhe daerna synen saligen gheest ghaf".

Den 3en Augustus werd Willem van Oranje begraven. In de lijkpredikatie van Ds. Arent Cornelisz geen spoor van mensenverheerlijking. Na te hebben gesproken over de zonden van het volk vervolgde hij: "Hieromme heeft God ons ontnomen dien Prince, van wiens lof beter is te zwijgen dan weinig te spreken, ende veel daarvan te spreken de korthed des tijds en deze plaatse niet en lijden." Welk een besef van wat in de kerk past en wat niet. "Deze plaatse lijdt (gedooft) het niet". Hoe dicht was dit oude Calvinisme bij de Bijbel, hoe sober en centraal alleen gedogend dat in de kerk God in het middelpunt stond. Over de Prins spreekt hij dan nog deze korte woorden, waarin voor alle tijden de betekenis van Oranje is samengevat:

"Zoveel moeten wij bekennen dat hij is geweest een treffelijk instrument Gods door hetwelk de Heer in deze landen veel goeds gewrocht ende in het wegnemen desselven zyne gramschap tegen ons bewezen heeft".

Een treffelijk instrument Gods meer niet. Maar hoe groot is het als dit van ons kan gezegd worden.

Aan het begin van onze volkshistorie, staat niet een Willem de Grote. Wie groot wil heten in de geschiedenis, moet roekelozter door stromen bloeds durven waden dan Oranje. Ook niet een Willem de Stoute of een Willem de Heilige. Maar een Willem de Zwijger, zoals hij toch altijd nog het meest bekend is in de volksmond.

Ik weet dat er tegen deze naam bedenking is in te brengen. Vooral als men erbij denkt aan een stugge of listige zwijgzaamheid. Maar deze naam kan misschien toch een dieper betekenis hebben. Willem de Zwijger, de mens, die door veel bittere ontgoocheling heen geleerd heeft de hand op de mond te leggen tegenover God; die zwijgt en luistert, die zwijgt en gehoorzaamt. Die niets meer te zeggen heeft over eigen plannen, eigen deugden, eigen idealisme, maar die nog slechts dit ene weet: de genade van God, dáárin ligt mijn enige toevlucht!

Dat wij zo'n Vader van onze volkshistorie hebben, daarvoor past diepe dankbaarheid én het besef dat in zijn houding ook nu voor ons volk de enige redding is gelegen.

— — — —